

kérdésnek Bosznia-Hercegovinát Horvátország számára. A területet és a muszlimokat azonban a horvát nemzet részeként értelmezte. 1939-ben a HSS-vezetés megegyezett Belgráddal (Cvetkovics-Maçek megállapodás) a magasabb szintű horvát autonómiáról. Az ez alapján létrehozni tervezett Horvát Bánság magában foglalta volna Bosznia-Hercegovina többségi horvát lakosságú területeit is, vagyis gyakorlatilag ketté osztotta volna Bosznia-Hercegovinát (Franjo Tudjman ehhez a tervhez akart visszatérni, a horvát függetlenség helyreállítása után). A megállapodásnak, a II. világháború kitörése miatt, gyakorlati jelentősége nem lett. Az Ante Pavelić vezetésével létrejött Független Horvát Államban (NDH, 1941-45) azonban a muszlimok ismét nagy szerepet játszottak. A Szarajevóban székelő vallási vezető (Ulema) megnyerése különösen fontos volt az NDH számára, egyrészt a bosznia-hercegovinai helyzet stabilizálására, másrészt az ott működő erős csetnik és partizánmozgalom elleni harc kibontakoztatására. A háború a kommunista partizánok győzelmével végződött, s a bosnyák muszlimokra kegyetlen megtorlás várt: valós vagy koholt vádak alapján sok egyházi személyt kivégeztek, köztük a zágrábi muftit is. A horvát társadalom részéről azonban nem volt hátrányos megkülönböztetés, s az őket tömörítő szervezet a szocializmus éveiben is működött.

Jugoszlávia felbomlása után, a boszniai háború idején Horvátország és Bosznia-Hercegovina államközi kapcsolatai egészen addig jók voltak, amíg nem történt ismételt kísérlet a horvát lakta területek kiszakítására (1993-94). Ennek sikertelensége sem járt azonban a muszlimokkal szembeni ellenségeskedés kialakulásával Horvátországban. Jóllehet beáramlásuk (elsősorban a boszniaiaké) a 19-20.sz. fordulójától folyamatos, s az újabb keletű bevándorló csoportok magatartása markánsan különbözik az elődeikétől. Míg korábban jellemző volt a gyors beolvadás, különösen városi környezetben, addig a mostaniak nem törekszenek a beilleszkedésre. 1990-ig a muszlim egyházi vezetők döntő többsége boszniai származású, a vallásgyakorlás nyelve pedig a szerb-horvát nyelv boszniai változata volt, az albán nyelv a vallásgyakorlásban csak elvétve volt használatban. Az albánok a muszlim népességnek mindössze 10%-át teszik ki a horvátországi albánok között azonban sok a katolikus. Az 1990-es évektől – a megnövekedett koszovói bevándorlás miatt – albán imámok is kezdtek működni Horvátországban, ami

az albán nyelv szerepét is megnövelte a hitéletben. A muszlim népesség etnikai fragmentációja egyre nagyobb. Még mindig többségben vannak ugyan a boszniaiak, de mind több a szandzsáki és, mint már fent említettük, a koszovói albán. A folyamat várhatóan folytatódni fog. A Horvátországi Iszlám Közösség bár továbbra is kötődik a Bosznia-Hercegovinai Iszlám Közösséghez, ez a kötelék azonban egyre lazább. A 2006-os alapokmány már csak címében említi a szarajevói központ főhatóságát, amelynek igazából semmilyen eszköze nincs a horvátországi iszlám szervezet működésének befolyásolására. A lappangó ellentéteket a horvát szervezeten belül a 2012-es zágrábi mufti-választás hozta a felszínre, amelynek egyik jelöltje bosnyák, a másik albán volt. A fő kérdés a szarajevói központhoz való kötődés volt. A függetlenedés mellett a horvátországi muszlim közösség multietnikus voltára való hivatkozással, az albán jelölt kardoskodott. Míg a végül győzedelmeskedő bosnyák jelölt a szarajevói központ befolyásának fenntartása mellett érvelt. A multietnikus szárny, élén az albán mufti-jelölttel, inkább az új keletű szerbiai vallási központ felé közelítené a horvátországi szervezetet. Sőt, mivel Jugoszlávia felbomlásával a muszlim népesség több utódállamban oszlik meg, megfogalmazódott az iszlám szervezetek egy olyan hálózatának kiépítésére, amely magában foglalná a Nyugat-Európában élő, az egykori Jugoszlávia területéről elszármazott muszlimokat is.

Gyetzvai Mária

Sztálin válasza a nemzeti(ségi) kérdésre: a Kommunista Párt történetét bemutató tankönyv átszerkesztése (1938)

Brandenberger, David – Zelenov, Mikhail V.: Stalin's Answer to the National Question: A Case Study on the Editing of the 1938 Short Course = Slavic Review, 73. Vol. 2014, 4. No. 856–880. p.

A nemzetiségi politika központi szerepet játszott a Szovjetunió (SZU) hivatalos imidzsében a két világháború között. A pártpropaganda rendszeresen úgy állította be a nagy októberi forradalmat, mint etnikai és osztályharcos szempontból is felszabadító jellegű küzdelmet. 1917-től

kezdve a nemzetiségi politikát a bolsevik hatalom előmozdítása kulcsának tekintették a nem oroszok által lakott területeken. Ez a kép a propagandában és a tömegkultúrában annyiban módosult, hogy nemcsak azt dicsőítették, hogy a SZU miként hozott politikai, gazdasági és kulturális modernizációt a nem orosz nemzetek életébe, hanem hangsúlyozták a SZU elkötelezettségét „a népek barátsága” iránt is, emellett pedig élesen elítélték a burzsoá nacionalizmust.

1938 után azonban a nemzetiségi politika mindhárom dimenziója rohamosan visszazorult a pártkánonon belül. A jelen cikk a hivatalos irányvonal elmozdulását igyekszik nyomon követni a nemzetiségi kérdés kapcsán a pártpropagandában, és több lehetséges magyarázatot is kínál a pártvezetés drámai pálfordulására. A szerzőpáros mindezt két, egymáshoz kapcsolódó szöveg alapos elemzése révén teszi: az Emilian M. Jaroszlavszkij és Pjotr N. Poszpelov által 1937 júliusától 1938 ápriliséig, Sztálin közvetlen felügyelete mellett írt párttörténeti krónikát vetik össze ugyanezen kézirat Sztálin által 1938 májusa és szeptembere között átszerkesztett változatával. Ez utóbbi átdolgozás nyomán született meg végül a hírhedt tankönyv „Az Egyesült Kommunista Párt története: rövid kurzus” címmel. A „rövid kurzus” – a pártkánonra gyakorolt forradalmi hatása okán – alapos tanulmányozása egyfajta esettanulmányként értelmezhető, amely felvázolja a szovjet önreprezentáció általános körvonalait az 1930-as évek végén. A szerzők megállapítják, hogy az a mód, ahogyan Sztálin átdolgozta ezt a tankönyvet, jelentős hatást gyakorolt nemcsak a nemzetiségi kérdés kezelésére a párt doktrínarendszerében, hanem a forradalom és a szovjet kísérlet ígéretére is a különböző etnikumok együttélését illetően.

Mivel a bolsevikok már kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektettek a pártpropagandára, az 1920-as évek útkereséssel teltek az ideológiai üzenet terjesztésére. Ebben az időszakban tucatnyi párttörténeti pamflet és tankönyv létezett egymás mellett, amit Sztálin 1931-ben szóvá is tett: azt követelte, hogy szülessen egy olyan „használható múlt”, vagyis egy könnyen hozzáférhető és nem túl tudományos narratíva, amelynek segítségével a pártkrónikákat célratörő és lelkesítő irányvonalak mentén át lehet dolgozni. Sztálin tehát tulajdonképpen egy új történetírási szemléletet szeretett volna meghonosítani, de elvárásait nem részletezte.

A tétova próbálkozásoknak aztán az 1936-os nagy terror vetett véget: nemcsak addig kiemelkedő történészeket tartóztattak le és lőttek agyon, hanem sok olyan „történelmi személyiséget” is, akinek elvileg szerepelni kellett volna a párt történetének leírásában. Miközben a párt oktatási apparátusán pánik lett úrrá, Sztálin 1937 márciusában a Központi Bizottság előtt kiadta a parancsot, hogy javítani kell a „káderek politikai képzésén”. Ennek érdekében egy kétlépcsős pártoktatási rendszer felállítását javasolta, ehhez pedig új tankönyvekre volt szükség, még hozzá már az év őszére. Jaroszlavszkij és Knorint bízták meg azzal, hogy a régi, elavult anyagokat dolgozzák át, és Poszpelov közreműködésével készítsenek egy emelt szintű tankönyvet is.

Knorint azonban júniusban hirtelen letartóztatták. Jaroszlavszkij sietve adta be az elkészült 800 oldalas kéziratot átolvasásra, de Sztálinnak egyáltalán nem tetszett a terjengős munka és számos módosítást javasolt (bár nem a nemzetiségi kérdés tekintetében). Jaroszlavszkij és Poszpelov ezután hónapokig dolgozott a Marx-Engels-Lenin Intézet történészbrigádjával egyetemben egy karcsúbb változat megalkotásán. Sztálin 1938 februárjában türelmetlenül vágott bele az új kézirat olvasásába, és újabb átfogó változtatásokat kért. A megjegyzések arról tanúskodnak, hogy Sztálin mindenütt összeesküvést szimatolt, és ez a felfoghatatlanul kiterjedt mensevik-imperialista-fasiszta és bolsevik ellenzéki konspiráció megkívánta, hogy újra átértékeljék a párt történetét. Így csak a negyedik, 1938 áprilisában megszületett verzió után kezdhették úgy érezni a szerzők, hogy a mű lassan megéri a publikálásra.

Jaroszlavszkij és Poszpelov az akkori hivatalos álláspontnak megfelelően kezelték a nemzetiségi kérdést. Az 1930-as években a szovjet retorika a nem orosz népek növekvő politikai, gazdasági és kulturális modernizációjának dicséretéből, a népek barátságának hangsúlyozásából és a burzsoá nacionalizmus ostromozásából tevődött össze. Számos olyan rendezvényt szerveztek, amely a szovjet népek közötti egységet volt hivatott erősíteni: kulturális heteket, konferenciákat a nem orosz munkásoknak és pártvezetőknek, művészeti és folklórfesztiválokat. A szerzők – ezzel összhangban – felvázolták a 19. századi Oroszország társadalmi-gazdasági elmaradottságát. Sztálint idézve felelegették, hogy a cári Oroszország hírhedten embertelenül bánt a nemzetiségek-

kel és hangsúlyozták, hogy milyen nagy lelkesedéssel csatlakozott számos nem orosz aktivista, amikor Lenin 1895-ben megalapította a marxista-szocialista demokratikus forradalmi mozgalmat. A bolsevikok a nemzetiségi kérdés tekintetében azon az állásponton voltak, hogy meg kell védeni minden nemzet önrendelkezéshez való jogát, és úgy vélték, hogy a modern államok képesek kivédeni a megosztó tendenciákat azáltal, hogy gondoskodnak a nemzetek egyenlőségéről és integrációjáról. A forradalom előestéjén Lenin és Sztálin szövetségest látott a jogfosztott nemzetiségekben, a forradalom után pedig ez a taktika segítette megszállástani a szovjet hatalmat a nem orosz területeken.

Jaroslavszkij és Poszpelov értelmezésében a nemzetiségi kérdés fontossága vezetett az új föderális államszervezet megalakulásához is 1922-ben. Akkoriban Sztálin maga is kiállt a nem orosz népek felemelkedésének támogatása mellett. A kézirat utolsó fejezete – az ellenforradalom veszélyének és a burzsoá nacionalisták rémtetteinek hangsúlyozása mellett – kitért a szovjet nemzetiségi politika eredményeire is, valamint a sztálini alkotmányra, amely törvényi garanciákat és védelmet kínált a korábban elnyomott népek számára.

Mindez ugyan teljes összhangban volt a pártkánonnal, Sztálin mégsem volt elégedett a létrejött narratívával, és – bár sem a történetírásban, sem az olvasószerkesztésben nem volt járatos – úgy döntött, hogy a saját kezébe veszi a feladatot. A terjedelem meghúzásával igyekezett olvasmányosabbá tenni a művet, a nemzetiségi politika pedig áldozatul esett ennek a tevékenységnek. Sztálin mindenekelőtt visszafogottabban mutatta be a nem orosz nemzetek elnyomott sorsát 1917 előtt. Törölte szinte az összes utalást a korai bolsevik aktivitásra a Kaukázusban. Az első világháború tárgyalásából is kivette a nemzeti kérdés tárgyalását. Mindezek hatására úgy tűnt, mintha a forradalom előtti időszakot csak az osztályok közötti konfliktusok határozták volna meg, nem pedig etnikai és osztályok közötti feszültségek. Mivel magát a forradalmat is így állította be, Ukrajna, Lengyelország, Finnország és a balti államok elvesztése nemzetiségi kérdésként egyszerű területi kérdéssé redukálódott.

Ami a polgárháborút illeti, Sztálin a minimumra csökkentette a nem oroszok és a külföldi imperialisták és belföldi kapitalisták között létrejött szövetségekről szóló részt. A VIII. Pártkongresszussal kapcso-

latban megemlítette ugyan a nemzeti önrendelkezés jogáról szóló vitát, de kivágta Lenin állásfoglalásának magyarázatát. A húszas évek történelménél megtartotta a burzsoá nacionalizmus veszélyének felemlégetését a pártegységre nézve, de a jövőre vonatkozó borúlátó proféciát, miszerint a helyi nacionalisták gondot fognak okozni a Szovjetunió számára, egy az egyben kihagyta. Végül azzal zárta a gondolatmenetet, hogy az újonnan megalakult Szovjetunió „a szovjet államok egységes uniója”, azaz kifejezetten a centralizációt hangsúlyozta a föderalizmus-szal szemben. A mindenütt jelen lévő összeesküvésre való figyelmeztetés visszanyesésével Sztálin a párt szocializmusért folytatott küzdelmét normatívabb hangnemben tudta bemutatni. Érdekes módon a nemzetiségi politika pozitív aspektusait is kitörölte, így pl. a nem orosz nemzetek politikai, gazdasági és kulturális modernizációjáról szóló részeket és a népek barátságáról szóló egész alfejezetet.

Paradox módon, miközben Sztálin éppen kigyomláta a nemzeti-ségi vonatkozásokat a párt történelméből 1938 nyarán, a hivatalos sajtó győzedelmes hangnemben kampányolt a köztársasági szintű legfelsőbb tanácsi választásokról, és tovább szónokolt a népek barátságáról. Vajon miért változtatta meg Sztálin ilyen radikálisan az álláspontját, miközben a sajtó és a tömegkultúra változatlan maradt? Mi indította arra, hogy pont azt az aspektust vágja ki a pártkrónikából, amelyet régóta a forradalom igazolására használtak, és ami megkülönböztette a SZU-t külföldi imperialista (és főleg fasiszta) riválisaitól? Amikor 1938 augusztusában Sztálin a szerkesztési elveit magyarázta a szerzőknek, elmondta, hogy túl hosszúnak és részletesnek találta a tankönyvet, miközben hiányzott belőle az elméleti „vörös fonál”. Sztálin nagyjából ugyanolyan arányban törölt ki a burzsoá nacionalizmusra vonatkozó részeket, mint a jobb- és baloldali ellenzékre vonatkozókat, azaz már nem gondolta úgy, hogy a párt történetét az egyes „összeesküvő” figurák által megtestesített fenyegetés köré kellene építeni. Ehelyett Sztálin a központi pártapparátus köré fűzte a szálakat: nemcsak pozitív és negatív alakok sokaságát törölte ki, hanem személyi kultuszát is visszafogta annak érdekében, hogy magát a pártot nagyobb történelmi szereppel ruhazza fel.

Talán úgy gondolta Sztálin, hogy a nemzetiségi kérdést már letudták? A sajtó viselkedése nem erre utalt. Esetleg úgy vélte, hogy a nem-

zetpolitikai kérdésekre irányuló túlzott figyelem nem kompatibilis az új, oroszcentrista vonallal? Ennek semmi jele. Így már csak egyetlen lehetséges magyarázat marad: a „nagy terror”. Közvetett bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy a terror során bizonyos köztársaságokban elkövetett túlkapások vegyes érzelmekkel töltötték el Sztálint a szovjet nemzetiségi politika történelmi örökségét illetően. 1937-38-ban éppen elég kaotikus állapotok uralkodtak a köztársaságokban ahhoz, hogy elhomályosítsák a nemzetiségi politika pozitív vonásait is. A tisztogatások után nehéz volt úgy megtartani például bizonyos ünnepeket, hogy ne essen szó a terror áldozatául esett történelmi alakokról. Ráadásul Sztálin úgy akarta átgyúrni a párt történetét, hogy az „használható” legyen és elősegítse a bolsevik káderek oktatását és mobilizálását. Nem az volt tehát a célja, hogy a tankönyvben minden dologról essék valamennyi szó, hanem az, hogy a párt fejlődésének alapvető összefüggéseit mutassa be. Szerinte a párt történelmében három szakaszt kellett megkülönböztetni: „a bolsevik párt megalakulásáért folytatott harcot”, „a bolsevik párt harcát a proletárdiktatúra megalapításáért és a proletárforradalom győzelmét”, valamint „a bolsevik párt uralmát”. Sztálin nem egy sokszínű, egalitáriánus társadalomért folytatott multikulturális harc történetének szánta a tankönyvét, hanem egy monolitikus, vezető párt elszántságát bemutatandó, amely megdöntötte a régi rendszert és felépítette a szocializmust.

Pethő-Szirmai Judit

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Jugoszlávia és nyugati szomszédai: 1945-1980

Portmann, Michael – Ruzicic-Kessler, Karlo: Yugoslavia and Its Western Neighbours, 1945-1980. = Zeitgeschichte, 41. Vol. 2014, 5. No. 296–307. p.

A cikk az első olyan próbálkozás, amely megkísérli összehasonlító jelleggel értékelni Jugoszlávia külkapcsolatait nyugati szomszédaival. Ez az összehasonlítás több szempontból is releváns. Először is Ausztria és Olaszország egyedüli nem-kommunista országként osztoztak közös határszakaszon Jugoszláviával, másrészt mindkét ország Jugoszlávia ellensége volt a II. világháborúban. Harmadrészt a háború alatt a Jugoszláviát megszálló csapatok ebből a két országból érkeztek, negyedrészt számos olasz és „német” (osztrák) etnikumú állampolgárt gyilkoltak meg és úztek el a háború során Jugoszlávia területéről, végezetül pedig Jugoszlávia úgy tervezte, hogy a háború után annektálja Ausztria és Olaszország bizonyos területeit. A cikk által elemzett időszak a II. világháború végétől az akkori jugoszláv vezető, Josip Broz Tito 1980 májusában bekövetkezett haláláig terjedő időszakot öleli fel.

A cikk célja, hogy bemutassa, hogyan emelkedett felül Jugoszlávia és nyugati szomszédai a nézeteltéréseken néhány évtized leforgása alatt annak ellenére, hogy a kérdéses országok eltérő gazdasági és nemzetközi kapcsolati ideológiák mentén szerveződtek. A szerzők amellet érvelnek, hogy két lényeges tényezőnek volt döntő szerepe a kapcsolatok alakulásában a kommunista Jugoszlávia és nyugati szomszédai között. Elsősorban a vezető politikusok és diplomaták személyes érzelmei és tapasztalatai befolyásolták ezen országok viszonyát. Az, hogy mindhárom országban arra törekedtek, hogy hátuk mögött hagyják a múltat és kölcsönösen jó viszonyt ápoljanak még a nagyhatalmak által megosz-